

SİYER KAYNAKLARINA GÖRE SEFERİLİK

(HZ. PEYGAMBER DÖNEMİ)

Doç. Dr. İsmail YİĞİT

M.Ü. İlahiyat Fakültesi

Öğretim Üyesi

1. Rasûlullah (s.a.v.)'ın Seferleri ve Siyer kaynaklarında Geçen Seferîlik İle İlgili Rivâyetlere Toplu Bakış

Rasûlullah (s.a.v.)'ın seferleri, sefere çıkış sebebine göre, dörde ayrılır:

- a) Hicret yolculuğu,
- b) Cihad maksatlı seferleri (gazveleri),
- c) Umre yolculukları,
- d) Hac yolculuğu.

Peygamberimiz, seferîlik uygulamasının başlamasından önce yaptığı Mekke'den Medine'ye hicret yolculuğu hariç, cihad, umre ve hac maksadıyla çıktığı bütün seferlerinde, Medine'den ayrılışından itibaren şehre dönüşüne kadar, namaz ve oruçlarında seferîlik hükümlerini uygulamıştır. Onun bu seferlerinin ağırlık noktasını ise, hicretin birinci yılının sonlarından vefatı öncesine kadar geçen, yaklaşık 9 yıllık süre içinde, siyâsî ve askerî maksatlarla tertiplemiş olduğu gazveleri teşkil eder (1). Bu gazveleri dolayısıyla, zamanın önemli bir bölümünü seferî olarak geçirmiştir. Çünkü gazvelerin bazıları, o günün şartları gereğince, gidiş-dönüş ve askerî hareket süresi olarak, 1 aydan fazla sürmüştür (2).

Siyer kaynaklarında, Peygamberimiz ve ashabının, askerî seferleri ve diğer yolculukları esnasında, namaz ve oruçlarında seferîlik hükümlerine tâbî olduklarından bahseden pek çok rivâyet mevcuttur. Bu rivâyetler, tabîî olarak namaz ve oruçla ilgilidir. İlgili rivâyetlerden, seferîlik şartlarını taşıyan bütün seferlerde, namazların seferî olarak kılındığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Ancak

her gazve veya yolculuğun anlatımında namazlarda seferîlik konusuna işaret edilmemiştir. Seferî namaz ile ilgili rivâyetler, biraz sonra ele alacağımız gibi, bir kaç gazve ve yolculuk dolayısıyla verilmiş bulunmaktadır. Tabîî bir durum olması bakımından, her seferin anlatımında bu konuya işaret edilmediği anlaşılmaktadır. Oruçla ilgili rivâyetlere gelince, Rasûlullah (s.a.v.)'ın Ramazan ayında gerçekleştirmiş olduğu iki seferî anlatılırken, oruç hususunda seferî hareket edildiğini bildiren rivâyetler, az veya çok verilmiştir.

İlk siyer kaynaklarında yer alan ilgili rivâyetler, Rasûlullah (s.a.v.) zamanında, hangi maksatla olursa olsun sefere çıkıldığında, seferîlik hükümlerinin uygulandığını açıkça gösterecek mahiyettedir. Biz bu tebliğimizde, söz konusu rivâyetleri, sadece Asr-ı Saâdet'te seferîlik uygulamasını, bir vâkıa olarak tesbit bakımından değerlendirmeye çalıştık. Dolayısıyla, rivâyetlerin sıhhat bakımından tenkidi veya fikhî mâhiyeti üzerinde durmadık. Diğer taraftan, tebliğ konumuzun dışına çıkmamak için, ilk siyer kaynaklarındaki orijinal rivâyetlerle yetinmeye çalıştık. Çünkü belirli bir dönemden sonra yazılan siyer eserlerine, hadis kaynaklarındaki ilgili rivâyetler ve fıkıh kitaplarındaki fikhî değerlendirmeler de eklenmiş, bu eserlerdeki bilgiler, hadis ve fıkıh kitaplarındaki bilgilerin kısa da olsa tekrarı veya özeti hâline gelmiştir. Ancak gerekli yerlerde muahhar siyer kitaplarına da mürâaat ettik.

2. Siyer Kaynaklarında İlk Namaz Hakkındaki Rivâyetler

Kaynaklarımızda geçen rivâyetler, namazın, Peygamberimiz'e risâlet görevinin verilmesinin hemen ardından meşru kılındığını göstermektedir. Nitekim Siyer ilminin imamı sayılan İbn İshak, hocası Zührî'den bu konuda şu rivâyeti nakletmiştir:

Fetret-i vahy'in bittiği ve vahyin tekrar gelmeye başladığı günlerden birinde Rasûlullah (s.a.v.), Mekke'nin üst tarafındaki bir vadide bulunuyordu. Bu esnada kendisine gelen vahiy meleği Cebrâil (s.a.v.), ökçesini yere vurup su çıkmasını sağladı. Yerden fişkıran sudan abdest aldı. O'nun abdest alışı dikkatle takibeden Peygamberimiz de, aynı şekilde abdest aldı. Ardından Cebrâil imam oldu ve 2 rek'at namaz kıldılar. Vahyin bir süre kesilmesinden dolayı sıkıntı içinde bulunduğu bir sırada Allah'tan bekle-

diğinin gelmesiyle gönlü rahatlamış olarak evine dönen Rasûlullah, hanımı Hz. Hatice'ye abdesti öğretti. Onun abdest almasından sonra ona imam oldu ve 2 rek'at namaz kıldırdı. Onlar başlangıçta namazlarını gizli kılıyorlardı, bir süre böyle devam ettiler (3).

Belâzurî'nin, yine Zührî, ayrıca Katâde ve Kelbî'den naklettiği benzer rivâyette, Cebrâil(s.a.v.)'in Hz. Peygamber'e abdest ile namazı öğrettiği ve aynı zamanda Alâk Sûresi'nin ilk âyetlerini okuttuğu, bunun üzerine evine dönen Rasûlullah 'ın, hanımı Hatice'ye Allahu Teâlâ'nın kendisine yaptığı bu ikramını anlattığı ve ona namazı öğreterek birlikte namaz kıldıkları ifade edilmektedir. Bu rivâyette, ilk abdest ve namazın "ikra" Sûresi'nin ilk âyetlerinin öğretilmesiyle birlikte ele alınması, namazın ilk vahyin ardından meşru kılındığı intibâhını vermektedir (4). Ancak yukarıda geçen İbn İshak rivâyetinde, bu hâdisenin, fetret-i vahy'in ardından, risâlet görevinin verilmesinden sonra vuku bulduğunda açıklık vardır. Nitekim İbn İshak'tan gelen bir diğer rivâyette, bu olaydan bir gün sonra, Hz. Ali'nin, Peygamberimiz ve hanımı Hatice'yi namaz kılarlarken gördüğünden bahsedilmesi de, namazın, ilk vahyin ardından değil, fetret-i vahyiden sonra risâlet görevinin verilmesinin akabinde meşru kılındığını göstermektedir. Nitekim, İbn Hişâm yukarıda geçen rivâyeti fetret-i vahy'den sonraki bölümde vermiş (5), İbn Kesir ise, bu hususu açıkça ifâde etmiştir (6).

Bu rivâyetlerden anlaşıldığı gibi ilk namaz 2 rek'at olarak meşru kılınmıştı. 2 rek'at olarak meşru kılınan bu namazın, başlangıçta kaç vakit olduğu hususunda iki görüş bulunmaktadır. Önce bir vakit olup daha sonra iki vakte çıkarıldığını bildiren rivâyetler yanında, baştan itibaren iki vakit olduğunu bildiren rivâyetler mevcuttur. Bir vakit olarak başladığını bildiren rivâyete göre, bu namaz, güneşin batmasından önce iki rek'at olarak kılınıyordu. Bir süre sonra buna, güneşin doğmasından önce kılınan iki rek'at sabah namazı eklendi (7). Gerek bu rivâyet, gerekse doğrudan 2 vakit olarak başladığını bildiren rivâyete göre, Miraç gecesinde beş vakit namazın farz kılınmasına kadar, namaz iki vakit olarak devam etmiştir (8).

3. Beş Vakıt Namaz Ve Seferî Namaz' ın Meşrû Kılınması

Siyer kaynaklarında, önceden 2 vakit olan namazın Miraç gecesinde beş vakte çıkarıldığını ve beş vakit namazın ikişer rek'at ola-

rak farz kılındığını, hicretten bir süre sonra ise öğle, ikindi ve yatsı namazlarının mukimler için dört rek'ata iblâğ edildiğini bildiren pek çok rivâyet bulunmaktadır (9). Ancak, başlangıçta akşam namazının üç, sabah namazının iki, diğer namazların ise dört rek'at olarak farz kılınıp daha sonra sabah ve akşam namazlarının aynı bırakıldığını, diğer vakitlerin ise seferîler için 2 rek'ata indirildiğini bildiren; yine bu namazların baştan itibaren mukimler için 4, seferîler için 2 rek'at olarak farz kılındığını belirten rivâyetler de mevcuttur (10).

Ekseriyyetin tercih ettiği birinci görüşün istinad ettiği delillerden biri, İbn İshak, Buhârî ve Müslim'in naklettiği Hz. Aişe rivâyetidir. Bu rivâyete göre, namazların tamamı, 2 rek'at olarak farz kılınmış, daha sonra seferîler için olduğu gibi bırakılmış, mukimler için ise ikişer rek'at ilâve olunmuştur (11). Anlaşıldığı gibi, bu rivâyette sabah ve akşam namazları, bu ilâvenin dışında düşünülmüştür. Nitekim Hz. Aişe, İbn Huzeyme, İbn Hibban ve Beyhakî tarafından nakledilen bir rivâyette de şöyle demiştir: " *Hazar ve seferde namaz, ikişer rek'at olarak farz kılındı. Rasûlüllah Medine'ye hicret edip, emniyet ve güvenlik içinde olunca, mukimlerin (öğle, ikindi ve yatsı namazları) ikişer rek'at artırıldı. Sabah namazı okuyuş uzunluğu sebebiyle, akşam namazı da tek rek'atlı olduğu için aynı şekilde bırakıldı.*" (12).

İbn İshak'ın, Urve b. Zübeyr- Hz. Aişe senediyle naklettiği bir rivâyet hariç (13), - ki bu rivâyet, ileride işâret edeceğimiz gibi, Hz. Aişe'den nakledilen yukarıdaki haberlere de zıt düşmekte ve hadis olmadığı söylenmektedir- ilk siyer kaynaklarındaki rivâyetlerin tamamı, hicretten bir süre sonra, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının, seferîler için iki, mukimler için ise dörtrek'at olarak takarrur ettiğinde birleşmektedir.

Belâzurî, iki ayrı rivâyetinde, seferîlik uygulamasının hicretten yaklaşık bir ay sonra başladığını nakletmekte, öğle, ikindi ve yatsı namazlarının mukimler için dört rek'ata çıkarılış, seferîler için ise aynen bırakılış tarihi olarak, hicretten bir ay sonrayı göstermektedir (14).

4. Namazların Seferî Kılınmasıyla İlgili Rivâyetler

a. Ebû Basîr'le İlgili Rivâyet : Kaynaklarda geçen haberlerden, seferîlik uygulamasının, hicretten bir ay gibi kısa bir süre sonra

başladığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu tarihten itibaren Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabının, seferîlik şartlarının tahakkuk ettiği yolculukları esnasında, namazlarını, seferîlik hükümlerine göre kıldıkları kesindir. Ancak, seferîlik uygulaması hakkında, siyer kaynaklarında tesbit edebildiğimiz ilk rivâyet, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında yapılan Bedir gazvesi esnasında tutulan oruç hakkındadır. Namazlarda seferîlik hususunda uygulamaya yönelik ilk rivâyet ise; ancak hicretin 6. yılında yapılan Hudeybiye sulhünden sonra cereyan eden bir hâdise dolayısıyla verilmiş bulunmaktadır.

Namazın seferî kılınmasına dair tesbit edebildiğimiz bu ilk rivâyet, Hudeybiye sulhünün yapılmasından sonra müslüman olup Mekke'den kaçarak Medine'ye sığınan Ebû Basîr'le ilgilidir. Bu rivâyette bildirildiğine göre Ebû Basîr, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından, sulhün ilgili maddesi gereğince kendisini Mekke'ye geri götürmek için gelen iki müşriğe teslim edilmişti. Ebû Basîr, Zülhuleyfe mevkiinde öğle namazını kılmak için bu iki şahıstan izin istedi ve namazını seferî olarak 2 rek'at kıldı (15).

b. Mekke Fethi Esnasında Seferî Namaz : Ebû Basîr olayından sonra, seferî namazla ilgili rivâyetlere Mekke fethi dolayısıyla yer verilmiş bulunmaktadır. Mekke fethi için 10 bin kişilik büyük orduyla Medine-Mekke arasında yapılan uzun yolculuk esnasında ve Mekke'de bulunduğu süre içinde, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabının namazlarını seferî olarak kıldıklarını bildiren pek çok rivâyet vardır. İbn Késir'in belirttiği gibi, ilgili rivâyetler, bu süre içinde namazların seferî kılındığı ve yine Rasûlullah'ın Ramazan'ın sonuna kadar oruç tutmadığı hususunda mütefikler (16). Bu haberlerde, Mekke'de kalınan süre hakkında ihtilâfın bulunması, neticeyle değil; sadece süre ile ilgilidir.

Şöyle ki: İbn İshak'ın naklettiği İbn Abbas rivâyetinde, fetihten Huneyn gazvesine çıkılana kadar Mekke'de geçen onbeş günlük sürede namazların kasr ile kılındığı bildirilmiştir (17). İbn Sa'd'ın eserinde yer alan bir rivâyette de, Irak b. Mâlik, Mekke fethine giderken yolda geçen 7 günlük süre içinde ve Mekke'de kalınan 15 gün boyunca namazların seferî kılındığını, Ramazan ayının bitimine 2 gün kala Mekke'den Huneyn'e hareket edildiğini bildirir (18). İmrân b. Husayn'dan gelen bir rivâyette ise, Mekke'de 18 gün kaldığı kaydedilmektedir (19). Bu rivâyetin Ebû Davud'da geçen metninde ilâve olarak Peygamberimiz'in Mekke halkına, namaz esnasında verdiği şu talimatı yer almaktadır: " *Ey şehir halkı! Siz*

dört kılıp namazınızı tamamlayınız. Çünkü bizseferiyiz." (20), Mekke'de 17 ve 19 gün kalındığını bildiren rivâyetler de mevcuttur (21). Bu rivâyetlerin tamamında, Mekke'de geçirilen süre boyunca namazların seferî olarak kılındığı bildirilmektedir.

c. Taif Kuşatması Sırasında Seferî Namaz : Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, Huneyn zaferinin ardından gerçekleştirdikleri Taif muhasarası esnasında da namazların seferî olarak kılındığı bildirilmektedir (22).

d. Tebük Gazvesi Esnasında Seferî Namaz : Rasûlullah (s.a.v.) ve mevcudu otuz bin olarak takdir edilen ordusunun, Tebük mevkiinde kaldıkları yirmi günlük süre boyunca namazlarını seferî olarak kıldıklarını bildirilmiştir (23).

e. Vedâ Haccı Sırasında Seferî Namaz : Vâkidî'nin, İbn Ebî Sebre - Saîd b. Muhammed b. Cübeyr - Cübeyr b. Mut'im, senediyle " Bize göre doğrusu budur." kaydıyla naklettiği bir rivâyette, Vedâ haccı için 25 Zilkade Cumartesi günü Medine'den ayrılan Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, öğle namazını Zülhuleyfe'de seferî olarak 2 rek'at kılındığı bildirilmektedir (24). İbn Sa'd, aynı rivâyeti, hocasının kanaatine işaret etmeksizin, yine birinci sırada vermiştir. İbn Sa'd'ın Affan b. Müslim -Vüheyb-Eyyûb-Ebû Kılâbe- Enes, senediyle verdiği bir rivâyette ise, öğle namazının Medine'de kılındığı, Zülhuleyfe'de kılınan namazın ikindi namazı olduğu bildirilmektedir (25).

Vâkidî'nin senedsiz verdiği ikinci rivâyetinde, güvenliğin her yönden sağlandığı, Allahu Teâlâ'dan başka hiç bir kimseden korkunun bulunmadığı şartlar içinde yapılan Veda haccı esnasında, Medine-Mekke arasında ve Mekke'de, 4 rek'atlı farz namazların iki rek'at olarak kılındığı, Rasûlullah (s.a.v.)'ın Mekke'de, seferî olmayan Mekkelileri uyarmak için " *Ey Mekke ahâlisi! Namazınızı dört rek'ata tamamlayınız; zira bizler misafiriz*" buyurduğu bildirilmektedir (26). Hârise b. Vehb el-Huzâî de, kendisinden nakledilen bir rivâyette, Vedâ haccı sırasında Mina'da Rasûlullah'ın arkasında namaz kıldığını, onun, çok kalabalık olan cemaata namazı iki rek'at olarak kıldırıldığını söylemiştir (27).

5. Sefer'de Namazları Cem'

a. Tebük Gazvesi Esnasında Cem' : İmam Mâlik, İbn İshak ve Müslim'in Muaz b. Cebel'den , Ahmed b. Hanbel'in Huzeyfe'den naklettikleri bir rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, Tebük sefe-

ri esnasında öğle ile ikindi namazlarını ikindi vaktinde, akşam ile yatsı namazlarını da yatsı vaktinde cem' ederek kılmışlardır (28).

Vâkidî'de geçen bir rivâyette de, sefer sırasında sıcaklığın çok şiddetli olduğu, Zühşub'a inildiği gün, konak yerinde, öğle namazının gün soğuyana kadar te'hir edilerek, ikindinin ilk vaktinde ikindi namazıyla birlikte kılındığı ve seferden dönene kadar hep böyle yapıldığı bildirilmektedir (29).

b. Vedâ Haccı Esnasında Namazları Cem ': Vedâ haccında, cem' ile ilgili olarak da Rasûlullah (s.a.v.)'ın Arafat'ta, öğle ile ikindi namazlarını, bir ezan iki ikametle cem' ederek kıldığı bildirilmiştir (30).

6. Salât-ı havf (Korku Namazı)

a. Zâtürrikâ' Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı : İbn İshak'ın verdiği bilgiye göre, Rasûlullah (s.a.v.), bu gazveyi, hicretin dördüncü yılında Nadiroğulları gazvesinden sonra, cemâziyelevvel ayı içinde, Gatafan'dan Benî Sa'lebe ve Benî Muhârib üzerine tertiplemişti. Sefer esnasında, Nahl mevkiinde kalabalık bir düşman ile karşılaşıldı. İki taraf birbirinden korku ve endişeye kapıldı; ancak savaş yapılmadı. Rasûlullah (s.a.v.) kalabalık düşman birliklerinin, namaz kıldıkları anda saldırıya geçebileceklerini dikkate alarak, ashabını iki gruba ayırdı ve ilk defa salât-ı havf (korku namazı) kıldı. İbn İshak, bu namazın kılınış şekli hakkında, Câbir b. Abdullah'tan gelen iki rivâyete yer vermiştir. İbn Hişam da, bu rivâyetlere Abdullah b. Ömer rivâyetini ekler. Kılınış şeklini farklı olarak anlatan bu rivâyetlerin her birinde, namazın 2 rek'at olarak kılındığı ve gruplardan biri Hz. Peygamber'in ardında namazda iken, diğer grubun düşmana karşı nöbet tuttuğu görülmektedir (31).

Bu gazveye Hicrî 5. yıl (hicretin 47. ayı) 10 Muharrem Cumartesi gecesi çıkıldığını kaydeden Vâkidî ise, Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivâyetle, namazda iken düşmanın saldırmasından korktukları için, ilk defa korku namazı kılındığını belirtir ve namazın kılınış şeklini Salih b. Havvât'ın babasından naklettiği bir rivâyetle anlatır (32). İbn Sa'd, bu konuda hocasına uyararak, gazveyi aynı tarihle vermiş ve bu gazve sırasında ilk korku namazının kılındığını söylemiştir (33). Ancak Buhârî, bu gazvenin Hayber gazvesinden

dört kılıp namazınızı tamamlayınız. Çünkü bizseferiyiz." (20), Mekke'de 17 ve 19 gün kalındığını bildiren rivâyetler de mevcuttur (21). Bu rivâyetlerin tamamında, Mekke'de geçirilen süre boyunca namazların seferi olarak kılındığı bildirilmektedir.

c. Taif Kuşatması Sırasında Seferî Namaz : Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, Huneyn zaferinin ardından gerçekleştirdikleri Taif muhasarası esnasında da namazların seferi olarak kılındıkları bildirilmektedir (22).

d. Tebük Gazvesi Esnasında Seferî Namaz : Rasûlullah (s.a.v.) ve mevcudu otuz bin olarak takdir edilen ordusunun, Tebük mevkiinde kaldıkları yirmi günlük süre boyunca namazlarını seferî olarak kıldıkları bildirilmiştir (23).

e. Vedâ Haccı Sırasında Seferî Namaz : Vâkidî'nin, İbn Ebî Sebre - Saîd b. Muhammed b. Cübeyr - Cübeyr b. Mut'im, senediyle " Bize göre doğrusu budur." kaydıyla naklettiği bir rivâyette, Vedâ haccı için 25 Zilkade Cumartesi günü Medine'den ayrılan Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, öğle namazını Zülhuleyfe'de seferî olarak 2 rek'at kılımlardır (24). İbn Sa'd, aynı rivâyeti, hocasının kanaatine işaret etmeksizin, yine birinci sırada vermiştir. İbn Sa'd'ın Affan b. Müslim -Vüheyb-Eyyûb-Ebû Kılâbe- Enes, senediyle verdiği bir rivâyette ise, öğle namazının Medine'de kılındığı, Zülhuleyfe'de kılınan namazın ikindi namazı olduğu bildirilmektedir (25).

Vâkidî'nin senedsiz verdiği ikinci rivâyetinde, güvenliğin her yönden sağlandığı, Allahu Teâlâ'dan başka hiç bir kimseden korkunun bulunmadığı şartlar içinde yapılan Veda haccı esnasında, Medine-Mekke arasında ve Mekke'de, 4 rek'atlı farz namazların iki rek'at olarak kılındığı, Rasûlullah (s.a.v.)'ın Mekke'de, seferî olmayan Mekkelileri uyarmak için " *Ey Mekke ahâlisi! Namazınızı dört rek'ata tamamlayınız; zira bizler misafiriz*" buyurduğu bildirilmektedir (26). Hârise b. Vehb el-Huzâî de, kendisinden nakledilen bir rivâyette, Vedâ haccı sırasında Mina'da Rasûlullah 'ın arkasında namaz kıldığını, onun, çok kalabalık olan cemaata namazı iki rek'at olarak kıldırıldığını söylemiştir (27).

5. Sefer'de Namazları Cem'

a. Tebük Gazvesi Esnasında Cem' : İmam Mâlik, İbn İshak ve Müslim'in Muaz b. Cebel'den , Ahmed b. Hanbel'in Huzeyfe'den naklettikleri bir rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashâbı, Tebük sefe-

ri esnasında öğle ile ikindi namazlarını ikindi vaktinde, akşam ile yatsı namazlarını da yatsı vaktinde cem' ederek kılmışlardır (28).

Vâkidî'de geçen bir rivâyette de, sefer sırasında sıcağın çok şiddetli olduğu, Zühuşub'a inildiği gün, konak yerinde, öğle namazının gün soğuyana kadar te'hir edilerek, ikindinin ilk vaktinde ikindi namazıyla birlikte kılındığı ve seferden dönene kadar hep böyle yapıldığı bildirilmektedir (29).

b. Vedâ Haccı Esnasında Namazları Cem' : Vedâ haccında, cem' ile ilgili olarak da Rasûlullah (s.a.v.)'ın Arafat'ta, öğle ile ikindi namazlarını, bir ezan iki ikametle cem' ederek kıldığı bildirilmiştir (30).

6. Salât-ı havf (Korku Namazı)

a. Zâtürrikâ' Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı : İbn İshak'ın verdiği bilgiye göre, Rasûlullah (s.a.v.), bu gazveyi, hicretin dördüncü yılında Nadiroğulları gazvesinden sonra, cemâziyelevvel ayı içinde, Gatafan'dan Benî Sa'lebe ve Benî Muhârib üzerine tertiplemişti. Sefer esnasında, Nahl mevkiinde kalabalık bir düşman ile karşılaşıldı. İki taraf birbirinden korku ve endişeye kapıldı; ancak savaş yapılmadı. Rasûlullah (s.a.v.) kalabalık düşman birliklerinin, namaz kıldıkları anda saldırıya geçebileceklerini dikkate alarak, ashabını iki gruba ayırdı ve ilk defa salât-ı havf (korku namazı) kıldı. İbn İshak, bu namazın kılınış şekli hakkında, Câbir b. Abdullah'tan gelen iki rivâyete yer vermiştir. İbn Hişam da, bu rivâyetlere Abdullah b. Ömer rivâyetini ekler. Kılınış şeklini farklı olarak anlatan bu rivâyetlerin her birinde, namazın 2 rek'at olarak kılındığı ve gruplardan biri Hz. Peygamber'in ardında namazda iken, diğer grubun düşmana karşı nöbet tuttuğu görülmektedir (31).

Bu gazveye Hicrî 5. yıl (hicretin 47. ayı) 10 Muharrem Cumartesi gecesi çıkıldığını kaydeden Vâkidî ise, Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivâyetle, namazda iken düşmanın saldırmasından korktukları için, ilk defa korku namazı kılındığını belirtir ve namazın kılınış şeklini Salih b. Havvât'ın babasından naklettiği bir rivâyetle anlatır (32). İbn Sa'd, bu konuda hocasına uyararak, gazveyi aynı tarihle vermiş ve bu gazve sırasında ilk korku namazının kılındığını söylemiştir (33). Ancak Buhârî, bu gazvenin Hayber gazvesinden

sonra vukubulduğunu kabul eder. Hayber fethi sırasında Ca'fer b. Ebî Talib'le birlikte gelen Ebû Musa el-Eş'arî'nin bu seferde bulunmasını delil gösterir. Yine, Ebû Hureyre ve İbn Ömer'in konu ile ilgili sözlerini delil olarak nakleder (34).

Zâtürrikâ' gazvesinde düşmanın saldırısından korkulduğu için, korku namazı kılındığını belirterek namazın kılınış şeklini veren ve Vakidî gibi gazvenin hicrî 5. yılı Muharrem ayında yapıldığını kabul eden Belâzurî, sözlerini bitirirken " korku şiddetli olursa, namazlar ayakta ve binit üzerinde kılınır" demiştir (35). Bu gazve esnasında kılınan korku namazının hangi vakit namazı olduğuna dair ilk siyer kaynaklarımızda raslayamadığımız bilgi, Beyhakî'de, Câbir b. Abdullah rivâyetiyle nakledilmiştir. Bu rivâyete göre, müşrikler, Peygamberimiz ve ashabını öğle namazını kırlarlarken seyretmişler ve onların namaz esnasındaki sükunetlerini görmüşlerdi. Aralarında yaptıkları müzakerede, onlara saldırmak için en uygun vaktin, ikinci namazına durdukları an olduğunda görüş birliği etmişler ve namaza durmalarını bekliyorlardı. Ancak, vahiy meleği Cebrâil (s.a.v.), onların bu tuzakını Peygamberimiz'e bildirdi Dolayısıyla Rasûlullah, ikinci namazını, salât-ı havf olarak kıldırdı (36).

b. Zûkared Gazvesi'nde Kılınan Korku Namazı : Rasûlullah (s.a.v.), Zûkared gazvesinde de korku namazı kıldırmıştır. Bu gazve, İbn İshak (37), Vâkidî (38) ve Belâzurî (39)'ye göre, hicretin altıncı yılında, Hudeybiye sulhünden önce Rebiülâhir ayında yapılmıştır. Ancak, Hudeybiye'den sonra ve Hayber gazvesinden 3 ay önce yapıldığını bildiren rivâyetler de vardır. Buhârî, bu ikinci grup rivâyetlere itibar etmiştir (40).

c. Benî Lihyân Gazvesinde Kılınan Korku Namazı : Beyhakî'nin naklettiği bir rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.), Bi'su'r-recî katliâmını yapan Benî Lihyân üzerine bir gazve tertiplemiş, bu münasebetle Usfan mevkiine kadar gelmişti. İlk korku namazını bu sırada Usfan mevkiinde kıldı (41). Bu gazveyi Zâtürrikâ' gazvesinden önce veren İbn Kesir, Usfan'da kılınan salât-ı havf ile ilgili olarak bir dizi rivâyet nakletmiş, sonra da şöyle demiştir: "İş, Usfan gazvesinin Hendek savaşıdan önce mi yoksa sonra mı olduğuna kalmıştır. İçlerinde İmam Şâfiî olmak üzere âlimlerden bir grup, salât-ı havfın Hendek gazvesinden sonra meşru kılındığını iddia ederler. Rasûlullah ve ashabının, bu namaz meşru kılınmadığı için, savaş mazeretiyle o gün namazlarını te'hir etmelerini delil gösterir-

ler. Çünkü o sırada salât-ı havf meşru kılınmış olsaydı, namazları ertelemeyip, korku namazı şeklinde kılmaları gerekirdi. Bu yüzdendir ki, siyer âlimlerinden bazıları, Usfan mevkiinde salât-ı havf'ın kılındığı Benî Lihyân gazvesinin, Benî Kureyzâ gazvesinden sonra yapıldığını kabul etmişlerdir." (42).

d. Hudeybiye Gazvesinde Kılınan Korku Namazı : İlk siyer kaynaklarında, Benî Lihyân gazvesinin hicretin 6. yılında, Hudeybiye'den önce tertip edildiği anlatılır ve bu gazvede, korku namazından bahsedilmez (43). Buna karşılık, Usfan'da kılınan korku namazının, Hudeybiye gazvesi sırasında kılındığı bildirilir. Nitekim Vâkidî, bir rivâyetinde, Peygamberimiz ve ashabının, Hudeybiye sulhü ile neticelenen seferleri sırasında, düşman süvari birliklerinin saldırıya geçmesi korkusuyla, öğle namazını salât-ı havf şeklinde kıldıklarını zikreder. İbn Abbas'tan naklettiği bu rivâyete göre, Rasûlullah, ashabına öğle namazını kıldırması. Düşman süvarilerinin başında olan Hâlid b. Velid, arkadaşlarına, müslümanlar nazarında namazın değerini hatırlamıştı ve saldırı için ikinci namazına durmalarını bekliyordu. Ancak, öğle-ikinci arası Nisâ Sûresi'nin 102. âyeti indi. Korku namazıyla ilgili bu âyette şöyle buyuruluyordu:

"Ey Muhammed! Savaşta mü'minler arasında bulunur da onlara namaz kıldırırsan, onlardan bir kısmı, seninle namaza dursun. Ve silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ederken, namaza durmamış olan diğer kısım, arkanızda bulunsun. Bunlar namazı bitirince, namaz kılmayan grup gelsin seninle namaz kılsın. Onlar da namazda tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, silah ve eşyanızdan gafil kalasınız da, size aniden hücum etsinler. Eğer yağmur size eziyet verir veya hasta olursanız, silahınızı bırakmanızda bir günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz ki Allah, kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamıştır."

Vâkidî, namazın kılınış şeklini de açıklayan bu rivâyeti verdikten sonra, İbn Abbas ve orada hazır bulunan sahabîlerden İbn Ayyâş ez-Zurakî'nin ilk korku namazının bu namaz olduğunu söylediklerini belirtir. Daha sonra, ilk korku namazı hususunda kendi nazarında en kuvvetli görüşün daha önce geçen Câbir b. Abdullah rivâyeti olduğunu ve buna göre, Rasûlullah 'ın kıldıracağı ilk korku namazının Zatü'r-rıkâ'da, ikincisinin ise Hudeybiye yolculuğu esnasında Usfan mevkiinde kılındığını söyler (44). Bu rivâyetlere bakılırsa, Rasûlullah ve ashabı, Usfan'da sadece Hudeybiye dolayı-

ısıyla buldukları sırada korku namazı kılmışlardır. Benî Lihyân gazvesinde aynı yerde kılındığı bildirilen korku namazı ise, kuvvetli ihtimalle, yer ismi dolayısıyla ortaya çıkan yanlış anlamının neticesidir.

7.Hendek Gazvesi Sırasında Vaktinde Kılınamayan Namazların Geceleyin Toptan Kılınması

Hicretin beşinci yılı Şevval ayında yapılan bu gazve devam ederken (45), kuşatmanın en şiddetli günlerinden birinde, düşman süvari birliğinin gecenin bir bölümünde de devam eden saldırıları yüzünden, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabı, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını vakitlerinde kılamamışlardı. Karanlık iyice bastırıp müşrikler karargahlarına çekilince, Üseyd b. Hudayr'ı 200 kişilik birliğin başında nöbette bırakan Rasûlullah , geçen namazları bir arada peşpeşe kıldırdı. Bir rivâyete göre bu olay, salât-ı havf'ın meşru kılınmasından önce idi (46).

8. Binit Üzerinde Namaz

Huneyn gazvesi esnasında şiddetli yağın yağmur dolayısıyla, Rasûlullah (s.a.v.), ashabına namazlarını bindikleri hayvanların üzerinde kılmalarını emretmiştir (47).

9. Oruç ve Seferîlik

a. Bedir Gazvesi'nde Oruç : Oruçta seferîlik uygulamasıyla ilgili ilk rivâyetler, hicretin ikinci yılı Ramazan ayında gerçekleştirilen Bedir gazvesiyle ilgilidir. Mekke şehri de, hicretin sekizinci yılında bu mübarek ayda fethedilmiştir. Bu iki gazve sırasında uygulanan seferîliğe işâret eden İbn Kayyim, Rasûlullah (s.a.v.)'in en büyük gazvelerini Ramazan ayında gerçekleştirdiğini belirtmiş ve Hz. Ömer'in şu sözünü nakletmiştir: "*Rasûlullah ile birlikte, Bedir ve Fetih gazvelerini Ramazan ayında yaptık; ikisinde de oruç tutmadık.*" (48).

Vâkidî'nin naklettiği bir rivâyete göre, Bedir'e gitmek üzere Medine'den ayrılan Rasûlullah, 1 veya 2 gün oruç tutmuş, daha sonra orucu bırakmış, ashabına da oruçlarını açmalarını söylemiştir. Ashabından bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını duyunca da, onları hafifçe azarlamış ve habercisiyle şu emri duyurmuştur: "Ey âsiler

tâifesi! Ben oruçlu değilim, siz de oruçlarınızı açınız." (49). Aynı rivâyeti nakleden "*Sübülü'l-Hüdâ*" müellifi, Rasûlullah'ın, arkadaşlarına "es-Sukyâ" kuyusundan su doldurmalarını emrettiğini ve doldurulan sudan içtiğini ilave eder (50). Vâkidî de, başka bir münasebetle, 12 Ramazan Pazar günü, ismi Rasûlullah tarafından "es-Sukyâ" olarak değiştirilen "Husayka" da bulduklarını kaydetmiştir (51).

Belâzurî'nin naklettiği bir rivâyete göre ise, Rasûlullah ve ordusu 17 Ramazan Cuma günü kuşluk vakti Bedir kuyularının çok yakınında konaklamıştı. Önceden oruçlarını açmalarını emrettiği ve kendisi de oruçlu olmadığı halde, ashabtan bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını öğrendi. Bunun üzerine "Ey âsiler! Oruçlarınızı açınız." diyerek onları uyardı (52). Daha sonra geleceği gibi, Rasûlullah (s.a.v.)'in düşmana yaklaşılana kadar isteyenlere oruç tutmaları hususunda izin verdiğini dikkate alırsak, bu uyarının, Vâkidî rivâyetinde olduğu gibi "es-Sukyâ" mevkiinde değil, bu rivâyette belirtildiği gibi, savaş alanında yapıldığını kabul etmemiz daha uygun olacaktır.

b. Hayber Gazvesinde Oruç : Hicretin yedinci yılı başlarında yapıldığı bildirilen (53) Hayber gazvesinin, bu yılın Ramazan ayında gerçekleştirildiği şeklinde bir rivâyet nakledilmiştir. İbn Sa'd'ın, Katâde- Ebû Nadra-Ebû Saîd el-Hudrî senediyle zikrettiği bu rivâyette, Ebû Saîd, bu sefere Ramazan ayının 18'inde çıktığını ve yolda ashabtan bir kısmının oruç tuttuğu diğerlerinin ise tutmadıklarını, tarafların birbirlerini normal karşıladıklarını belirtmiştir (54).

c. Mekke Fethi Sırasında Oruç : Mekke fethi için tertip edilen sefer hakkında oruçla ilgili olarak siyer kaynaklarında nakledilen rivâyetler, sahâbeden Abdullah b. Abbas, Ebû Saîd el-Hudrî ve Cabir b. Abdullah'a dayanmaktadır.

İbn İshak, bu konuda, Zührî Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe tarîkiyle Abdullah b. Abbas'a ulaşan bir rivâyeti vermiştir. Bu rivâyette Abdullah b. Abbas, Rasûlullah (s.a.v.) ve ashabının Mekke seferi için Medine'den 10 Ramazan günü ayrıldıklarını ve o esnada oruçlu bulduklarını, Usfan ile Emec arasında yer alan "el-Kedîd" mevkiine geldiklerinde Efendimiz'in emriyle oruçlarını açtıklarını bildirmektedir (55). Bu rivâyet Zührî'nin "Meğâzi"sinde şu ilâve ile yer almaktadır: "*Rasûlullah ve ashâbi, Ramazan'ın geri kalan günlerinde oruç tutmadılar.*" (56).

Vâkidî ise, bu konuda üç rivâyet nakletmiştir: Bunlardan birincisine göre Medine'den hareket ettiği esnada oruçlu bulunan Rasûlullah (s.a.v.), şehirden ayrıldıktan bir süre sonra, habercisi vasıtasıyla, "*Oruç tutmak isteyenler tutsunlar, oruçlarını açmak isteyenler açsınlar*" duyurusunu yapmış; kendisi ise oruç tutmaya devam etmiştir (57).

Vâkidî'nin Câbir b. Abdullah'a dayandırdığı ikinci rivâyet ise şöyledir: Medine'den hareket edildiği gün, öğle ile ikindi arasında el-Kedîd'e varıldığında, Rasûlullah (s.a.v.) bir su kabı istemiş, ashabının görmesi için yukarı kaldırıktan sonra suyu içerek orucunu açmıştır. Böyle yapmış olmasına rağmen ashabından bazılarının hâlâ oruçlu olduklarını duyunca da, "ülâike'l-usât" diyerek onları azarlamıştır (58). Vâkidî, bu rivâyetin ardından, Ebû Saîd el-Hudrî rivâyetini vermiştir. Bu naklinde Ebû Saîd, Rasûlullah (s.a.v.)'ın, Merruzzahran'a gelindiğinde, ashabına hitap ederek, düşmana çok yaklaştıklarını, az sonra onlarla karşılaşacaklarını belirtmiş ve oruçlarını açmalarının kendilerini daha güçlü kılacağını söylemiştir (59).

Siyer kaynaklarında geçen ilgili rivâyetlerin, İbn Sa'd' dan itibaren çok arttığı görülmektedir. İbn Sa'd'ın aldığı rivâyetleri de sırasıyla vermek istiyoruz:

İlk rivâyette, 10 Ramazan Çarşamba günü ikindiden sonra Sulsul denilen mahalle gelindiğinde, Rasûlullah'ın, isteyenlerin oruçlarını açabileceklerini, isteyenlerin de devam edebileceklerini ilân ettirdiği bildirilmektedir (60). İbn Sa'd'ın ikinci sırada yer verdiği rivâyet, daha sonraki rivâyetlerin çoğu gibi, Abdullah b. Abbas'a ulaşmaktadır. Bu rivâyet, Kedîd veya Küdeyd mevkiinin tanıtımıyla ilgili bölümün eksiğiyle, İbn İshak rivâyetinin aynıdır (61).

İbn Sa'd'ın yine İbn Abbas'tan naklettiği diğer üç rivâyet ise muhteva olarak şöyledir: Birincisinde İbn Abbas, Ramazan günü yola çıktıklarını, Kedîd'e varınca Rasûlullah'ın emriyle oruçlarını açtıklarını ve daha sonra da onun verdiği emirler doğrultusunda hareket ettiklerini söylemektedir (62). Rivâyet zincirinde farklı isimlerin bulunduğu ikinci rivâyetinde ise, oruçlarını açtıkları yer olarak Kedîd yerine "kaf" harfi ile başlayan "Kudeyd" mevkiinin adını vermiş; ayrıca Rasûlullah'ın orucunu süt içerek açtığını ve ashabına da oruçlarını açmalarını emrettiğini ilâve etmiştir (63). İki rivâyetteki farklılık, birincisinde orucun ne içilerek açıldığının belirtilmemesi ve verilen yer isimleridir (64).

İbn Sa'd'ın , öncekiler dışında bazı râvilerin bulunduğu bir rivâyet zinciriyle aktardığı son rivâyette ise, İbn Abbas, Medine' den çıkıldığı sırada Rasûlullah ve arkadaşlarının oruçlu olduklarını, Kedîd mevkiine gelindiği sırada bir tas su isteyip suyu içerek orucunu açtığını ve etrafında toplanan ashabına şöyle dediğini nakletmiştir: " *Ey nas! Kim ruhsatı kabul ederse- ki Allah'ın Rasûlü onu kabul etmiş ve orucunu açmıştır- orucunu açsın. Kim de orucunu tutmak isterse devam ettirsin. Allah'ın Rasûlü bunu da yapmıştır.*" İbn Sa'd, bu rivâyetin devamında, ashabın Rasûlullah 'ın son emrine tâbî olarak, bu emrini muhkem ve önceki emri neshedici kabul ettiklerini söylemiştir.

İbn Sa'd, bu konuda Ebû Saîd el-Hudrî'nin iki rivâyetine yer vermektedir. Bunlardan birincisinde Ebû Saîd el-Hudrî, 2 Ramazan günü Medine'den oruçlu olarak ayrıldıklarını, el-Kedid mevkiine gelindiğinde Rasûlullah (s.a.v.)'ın oruçlarını açmalarını emrettiğini , bu emir üzerine ashabtan bir kısmının oruçlarını açtıklarını, bazıların ise Merruzzahran'a varıncaya kadar oruç tutmaya devam ettiklerini söyler. Merruzzahran denilen yerde Rasûlullah (s.a.v.)'ın, düşmanla karşılaşacaklarını söyleyerek oruca devam edenlerin de artık oruçlarını açmalarını emrettiğini belirtir (65).

Ebû Saîd el-Hudrî, başka bir tarik ile aktarılan ikinci rivâyet- te ise, Medine'den 17 veya 18 Ramazan günü çıkıldığını, yolda ashabtan bir kısmının oruçlu , bir kısmının ise oruçsuz olduğunu ve tarafların birbirlerini yadırgamadıklarını ve kınamadıklarını ifade etmiştir (66).

İbn Sa'd, Rasûlullah 'ın Mekke'ye girişi hakkında, Hammâd, İbrahim tarîkiyle gelen bir rivâyeti kaydetmiştir. Buna göre Rasûlullah (s.a.v.), şehri 20 Ramazan günü, oruçlu, misâfir ve mücâhid olarak fethetmiştir (67).

İbn Sa'd, bu konuda naklettiği son rivâyeti Şu'be-Amr b. Dinar-Ubeyd b. Umeyr senediyle vermektedir. Ubeyd b. Umeyr'in bildirdiğine göre, Rasûlullah (s.a.v.), Mekke fethi günü ashabına, "Bu gün yevmu'l-kıtâl'dir; bu münasebetle oruçlarınızı açınız" buyurmuştur (68). Muahhar siyer kaynaklarında, bu rivâyetler, özellikle hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin eklenmesiyle, çok daha arttırılmış bulunmaktadır (69).

10. Netice

a) Nakledilen rivâyetlerden açıkça anlaşıldığı gibi, Rasûlullah (s.a.v.), seferleri esnasında, Medine'den çıkışından itibaren şehre dönüşüne kadar, dört rek'atlı farz namazları, seferî olarak iki rek'at kılmıştır. Seferlerinin herhangi birinde, bu namazlardan birini, dört rek'at olarak kıldığı tesbit edilmemiştir. Hz. Aişe'den nakledilen, "Rasûlullah, seferde namazlarını bazen tam, bazen iki rek'at olarak kıları. Oruçlarını da bazen tutar, bazen terkederdi." (70) şeklindeki sözün Hz. Aişe'ye ait olmadığı ve namazlarla ilgili bilginin de yanlış olduğu kabul edilmektedir. Nitekim İbn Kayyim, hocası İbn Teymiye'nin, " Bu söz, Rasûlullah'a isnad edilmiş bir yalandır." dediğini duyduğunu, Hz. Aişe'den nakledilen sahih rivâyetin ise, namazların iki rek'at olarak farz kılınıp, hicretten bir süre sonra, seferîler için aynen kaldığını, mukimler için ise dört rek'ata çıkarıldığını bildiren rivâyet olduğunu, kaydeder (71).

b) Seferlerde oruçla ilgili rivâyetlerden de şu netice çıkmaktadır: Rasûlullah (s.a.v.), Bedir ve Mekke fethi seferinde olduğu gibi, Ramazan ayı içinde seferlere çıkmıştır. Bu seferleri esnasında, düşmana iyice yaklaşılan kadar, bazen oruç tutmuş, bazen ise iftar etmiş, ashabını da bu hususta serbest bırakmıştır. Ancak düşmana iyice yaklaşıldığında, düşmana karşı güçlü bir şekilde savaşabilmeleri için, oruçlarını açmalarını emretmiştir. Bu ruhsatın ne zaman kaldırıldığı hususuna işaret eden İbn Kayyim, şöyle der: "Düşmana yaklaştıklarında, Rasûlullah (s.a.v.) ashabına, "*Düşmanınıza yaklaştınız, oruçlarınızı açınız ki, daha güçlü olasınız.*" buyururdu. Bu bir ruhsat idi. Başka bir menzile varıp, düşmana iyice yaklaşıldığında ise, "*Sabahleyin düşmanla karşılaşacaksınız. Oruçlarınızı açmanız daha güçlü olmanızı sağlar; bunun için oruçlarınızı açınız*" derdi ki, bu bir azîmetti." İbn Kayyim, bu kanaatinin delili olarak da Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den naklettiği bir hadisi aktarır. Bu rivâyette, kendisine bu konuda soru soran bir şahsa verdiği cevapta Ebû Saîd el-Hudrî, Mekke fethi sırasında, bir konaklama yerinde Rasûlullah 'ın, düşmana yaklaştıklarını belirterek, oruçlarını açmalarının kendilerini daha güçlü kılacağını hatırlatmasının bir ruhsat; ikinci bir konaklama yerinde, düşmana çok yaklaştıklarını ve sabahleyin düşmanla karşılaşacaklarını söyleyerek, iftar etmenin kendilerini daha güçlü kılacağını belirtip oruçlarını açmalarını emretmesinin ise kesin emir (azimet) olduğunu

ifade etmiştir. Bu münasebetle, birinci hatırlatmada bazıları oruçlarını açarken diğerleri devam etmiş, ikinci emirde ise herkes oruçlarını açmıştır (72).

Bu rivâyetlerden, askerî seferlerin, oruç hususunda, normal sefer ve yolculuklardan farklı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Çünkü Rasûlullah , oruçlarını açmaları hususunda, düşmana karşı güçlü olmalarını delil ve sebep göstermiştir. Bu hususa işaret eden İbn Kayyim, " Mekke fethi günü ile ilgili olarak İbn Ömer'den nakledilen *"Bu gün kıtal günüdür, dolayısıyla oruçlarınızı açınız."* hadisini verdikten sonra sözlerini şöyle bitirir: Herkes, bu lâfızdan anlar ki, oruç açmak kıtal (savaş) sebebiyledir. Cihad dışındaki seferlere gelince, Rasûlullah, oruç açmanın Allah'tan bir ruhsat olduğunu söyler, orucunu açanın güzel yaptığını, oruç tutmak isteyene de bir günah olmadığını beyan ederdi." (73).

DİPNOTLAR

1. İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, (Zürkânî, Şerhu'l-mevâhib hâmişinde), II, 16
2. İbn Hişam, İbn İshak'tan naklen, Peygamberimiz'in gazvelerinin sayısının 27 olduğunu belirtir. (*es-Siretü'n-Nebeviyye*, neşr. Mustafa es-Sakâ ve ark., Beyrut, ts. , II, 608) Aynı rakamı veren Vâkidî , bu gazvelerden dokuzunda çatışma olduğunu söyler. (el-Meğâzi, neşr. M. Jones, London, 1966, I, 7
3. *Siretü İbn İshak*, neşr. M. Hamidullah, 117; İbn Hişam, I, 244;
4. Belâzurî, *Ensâbu'l-eşrâf* I, Neşr. Muhammed Hamidullah, Darü'l-maârif, 3. baskı, s. 111
5. İbn Kesir, *es-Siretü'n-nebeviyye*, Kahire, 1385/1965, I, 245
6. Age., I, 427
7. Belâzurî, I, 257
8. İlgili rivâyetler için bkz. Yusuf eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, II, 400; Zürkânî, Şerhu'l-mevâhib, Bulak, 1291, I, 235
9. İbn İshak, 117 ; İbn Hişam, I, 243; Belâzurî, I, 257, 271
10. Sübülü'l-hüdâ müellifi bu üç ayrı görüşle ilgili rivâyetlerin geniş bir listesini vermiştir.
11. İbn İshak, 117
12. Yusuf eş-Şâmî, II, 246
13. Bu rivâyette Peygamberimizin seferlerinde 4 rek'atlı farz namazlarını bazen 2 bazen 4 rek'at olarak kıldığı bildirilmektedir. İbn İshak, 117 Bu rivâyetle ilgili değerlendirmeye için bkz. İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, II, 18 vd; Yusuf eş-Şâmî, VIII, 287
14. Ensâb, 257, 271
15. Vâkidî, II, 625 Zülhuleyfe, Medinelilerin mikat yeri olup, Medine'ye 6 veya 7 mil mesafededir. (*Yakut, Mu'cem' u'l-buldân*, II, 295)
16. es-Sire, III, 598
17. İbn Hişam, II, 437; aynı rivâyet Vâkidî, II, 870 ; İbn Sa'd, II,143 ; İbn Kesir, III, 599
18. Tabakât, II, 143
19. Göst. yer
20. Ebû Davud'dan naklen İbn Kesir, III, 599
21. Bu rivâyetleri toplu olarak görmek için bkz. İbn Kesir, II, 598-599; ilgili rivâyetlerin değerlendirilmesi için bkz. Zürkânî, II, 346-347 ; Yusuf eş-Şâmî, V, 390-409
22. Vâkidî, bu sürenin 18, 19, 15 gün olduğunu bildiren rivâyetleri toplu olarak vermektedir, III, 927
23. Vâkidî, III, 1015 ; İbn Sa'd, II, 166, 168
24. Aynı eser, III, 1089
25. *Tabakât*, II, 175
26. *Meğâzi*, III, 1091 vd.
27. İbn Sa'd, II, 183
28. *Sübülü'l-hüdâ*, V, 644
29. *Meğâzi*, III, 999
30. Belâzurî, I, 370
31. Bu rivâyetler için bkz., İbn Hişam, II, 204 vd. ; Süheylî, *Ravdu'l-ünûf*, VI,

- 242-244 Salât-ı havf'ın kılınış şekli hususunda, 20'nin üzerinde vecih sayılmıştır. 10 kılınış şekli için bkz. Tecrid-i Sarih Tercem' esi ve Şerhi, III, 125-135
32. Meğâzi, I, 396
33. Tabakât, II, 61 vd.
34. Bu gazvenin tarihi hususundaki farklı rivâyet ve görüşler için bkz. İbn Kesir, III, 160 vd.
35. *Ensâb*, I, 340 vd.
36. Yusuf eş-Şâmî, V, 269
37. İbn Hişam, II, 281;
38. *Meğâzi*, II, 546
39. *Ensâb*, I, 439
40. Bu rivâyetler için bkz. *Sübülü'l-hüdâ*, V, 166 vd.
41. İbn Kesir, III, 156 Usfan, Mekke'ye iki merhale (yaya yürüyüşüyle 2 günlük yol) uzaklıktadır. Yakut, *Mu'cem'*, IV, 121
42. İbn Kesir, 159
43. İbn Hişam, II, 279 -281 (İbn İshak rivâyeti); İbn Sa'd, II, 78-80
44. *Meğâzi*, II, 583 ; oradan naklen İbn Sa'd, II, 95; Yusuf eş-Şâmî, V, 62 vd.
45. İbn İshak'a göre hicrî beşinci yıl Şevval ayında yapılan bu savaş (İbn Hişam, II, 214), Musa b. Ukbe rivâyetine göre 4. yılda cereyan etmiştir.
46. Vâkidî, II, 473; ayrıca bkz. Yusuf eş-Şâmî, IV, 537 vd.
47. Vâkidî, II, 589; oradan naklen İbn Sa'd, II, 156 vd.
48. *Zâdü'l-meâd*, II, 147
49. Vâkidî, I, 47 vd.
50. *Sübülü'l-hüdâ* IV, 41
51. *Meğâzi*, I, 23
52. *Ensâb*, I, 293
53. İbn İshak'a göre Muharrem ayı içinde (İbn Hişam, II, 328) ; İbn Sa'd'ın ilk rivâyetine göre cemaziyelevvel ayında (II, 106) çıkmıştır.
54. *Tabakât*, II, 108
55. İbn Hişam, II, 400 ; aynı rivâyet İbn Kesir, III, 539 Zürcânî, Kedid mevkiinin, Mekke yakınındaki Kudeyd ismini taşıyan köy ile, Mekke'ye 3 merhale (yaya yürüyüşüyle yaklaşık 3 günlük mesafe) uzaklıkta bulunan Usfan köyü arasında bir su olup, Usfan'a daha yakın olduğunu belirtir. (*Şerhu'l-mevâhib*, II, 299)
56. Zührî, *el-Meğâzi'n-nebeviyye*, tahkik, Süheyl Zekkâr, Dimeşk, 1401/1981, s. 86
57. *Meğâzi*, II, 801
58. Zürcânî, bu ifadenin, Rasûlullah'ın ashabına acıdığından, onları oruçlarını açmaya teşvikte bir mübalağa olarak kabul edildiğini belirtir. (*Şerhu'l-mevâhib*, II, 300)
59. Aynı eser, II, 802
60. İbn Sa'd, II, 135
61. Aynı eser II, 137
62. Aynı eser II, 138
63. Aynı eser II, 39
64. Aynı eser, II, 138
65. Aynı eser II, 138
66. Aynı yer
67. Aynı eser, II, 139
68. Aynı eser, II, 141
69. Bu rivâyetler için bkz. İbn Kesir, III, 539-542 ; Zürcânî, II, 299 vd.
70. *Zâdü'l-meâd*, II, 18
71. Geniş bilgi ve ilgili rivâyetlerin tenkidi için bkz., *Zâdü'l-meâd*, II, 18-28
72. *Kitabu's-sıyâm*, 16
73. *Zâdü'l-meâd*, II, 145 vd.